

A DIASZPÓRAKUTATÁS KORLÁTAI ÉS LEHETŐSÉGEI

Szabó Máttyás

A nemzetközi migráció mint a második világháború utáni legfontosabb társadalmi jelenség alapjaiban megváltoztatta Európa etnikai és demográfiai térképét. A migráció ugyanakkor jelentős különbségeket eredményezett az őslakosság és a bevándorlók alapvető jogaiban. A többségi társadalom rendelkezik minden állampolgári – gazdasági, politikai és kulturális – joggal, míg a nem honosított bevándorlók e jogoknak csak bizonyos részeiben részesülhetnek. A legnagyobb probléma az, hogy a bevándorlókat megillető formai jogokat nem kombinálták olyan intézkedésekkel, amelyek biztosították volna e jogok gyakorlását. Az a veszély fenyeget, hogy amennyiben ez az állapot fennmarad, az európai demokratikus értékek fellazulnak, és így a mainál sokkal nagyobb politikai, illetőleg szociális konfliktusok keletkezhetnek. Ezek a problémák sokkal nagyobbak Európában – ahol ezen a téren az egyes országok különböznek egymástól –, mint a hagyományos, az ún. befogadó országokban: elsősorban az USA-ban, Kanadában és Ausztráliában. Megállapíthatjuk, hogy Európa konzervatív és nehezen lebontható akadályokat emel a bevándorlók elé, nehogy olyan pozíciókat foglaljanak el a társadalomban, amelyek hagyományosan a helyi elit számára vannak fenntartva. Ennek a mentális magatartásnak az a magyarázata, hogy lassan érlelődött meg a célországokban a bevándorlás következményeinek a felismerése, nevezetesen: a bevándorlók azért jöttek, hogy végleg ott maradjanak. Az UNESCO Kultúra és Fejlődés Világbizottsága pár évvel ezelőtt rávilágított ezekre a problémákra, és felhívta a tagországok figyelmét, hogy szorgalmazzák a diaszpórában élő kultúrák megértését, mások kultúrájának tiszteletét és a társadalmi párbeszédén keresztül a mássággal szemben való türelmet. Az USA-ban az utóbbi időben többek között azzal vitalizálódott a multikulturális párbeszéd, hogy ezt a vitát összekapcsolták az amerikai történelemoktatással. Európai viszonylatban a migrációs szakértők jelentős része az előítéletek és a bevándorlókról alkotott torz képek revideálását tűzi ki feladatául, hogy ezzel elejét vegyék az idegenellenesség és az idegengyűlölet terjedésének.

A következőkben a diaszpóra tárgyáról, a migránsról és az európai diaszpóra természetrajzáról mint kutatási témáról adnék rövid eszmefuttatást kutatásaim, élményeim és tapasztalataim alapján. A diaszpóra alapvonása, hogy a benne élők nem saját kultúrájuk elől, hanem a hazájukban uralkodó nehézségek miatt hagyták el hazájukat, és egy olyan országot választottak, ahol életü-

ket saját értékrendszerük szerint gondolták folytatni. Itt találkozunk az első konfliktussal! Tudjuk, hogy nagyon sok bevándorló kénytelen saját elképzeléseitől, eszményeitől eltérő módon élni. Azok az értékek, amelyeket a migráns tiszteletben tart, nem mindig egyeztethetők össze az új ország normáival és életszemléletével. A saját kultúra tulajdonságai akkor tudatosulnak és válnak világossá, ha ezek az etnikai határok fölött más kultúrákkal konfrontálódnak. A diaszpórában az emberek pontosan akkor „rekednek meg” saját kultúrájukban, amikor éppen abból ki akarnak törni. A kultúra ugyanis nemcsak valami belső útmutató, hanem az ítélőbíró szerepét is betölti, akinek véleményét nem lehet figyelmen kívül hagyni. A haza más hazára való cserélése olyan nagy erőt hoz mozgásba, amelyek következményeit nem lehet előre felmérni. Ebből adódik a kudarcok sorozata! A befogadó társadalommal való kapcsolatot általában az jellemzi, hogy a migráns nem elsősorban az ott élő emberekkel, hanem inkább azon a jóléti és biztonsági intézmények iránt érez lojalitást, amelyeket a befogadó ország biztosít számára. Az igazi nehézségek akkor lépnek fel, mikor a magával hozott tartalékok már kimerültek, és nem töltődtek fel új energiaforrásokkal. Ebben igen fontos szerepe van az adminisztratív kompetencia hiányának.

Nemcsak a jelen problémái jelentenek nehézségeket, hanem a múlthoz való viszonyuk és ennek feldolgozása is. Kivételesen minden diaszpórában találkozunk a haza elhagyása igazolásának igényével. A tér- és az időérzék eltérő dimenziót kap a diaszpórában. Az új időszámítás a kivándorlással kezdődik, amely az első generáció számára az életet kétfelé választja: előtte és utána. Az anyaország elhagyásának, a kivándorlásnak ára van, amelyet a diaszpórában meg kell fizetnie. Meg kell tanulni a lemondás művészetét olyasmiről, amely a korábbi életnek egykor szerves része volt. Ha egy bevándorló sikerekre törekszik az új társadalomban, jobban meg kell dolgoznia ezért, mint egy őshonosnak: két világot kell egyensúlyban összetartania a benne foglalt ambíciókkal és identitásokkal együtt. A görög származású, ismert svéd író, Teodor Kallifatides ezt a folyamatot így jellemzi: „A bevándorlóélet igen komplikált és megerőltető. A migránsnak képességei csúcspontján kell állnia. A diaszpóra mindent próbára tesz: az intelligenciát, a lelki erőt és a fizikai képességeket. Bevándorlóként élni állandó fáradtságot jelent.” Idetartozik még sokak számára egy életre szóló fájdalomfeldolgozás azon értékek elvesztése miatt, amelyet a migráció okozott.

A lehetőségek kihasználásának függvénye az, hogyan alakul a bevándorlók sorsa új hazájukban. Az egyéni kibontakozás lehetősége ugyanis adott, de korlátozott. Sokat hangoztatott felfogás például az, hogy a nyugat-európai ipari proletariátus csökkenésével és felszámolásával egyidejűleg megjelenő bevándorlók elfoglalják a proletariátus helyét.

Áttérve tulajdonképpeni témámra, a diaszpóra kutatására: mi ennek szükségessége, célkitűzése, korlátai és lehetőségei? A nyugat-európai célországokban minden kutató egyetért azzal, miszerint óriási az igény a migrációval kapcsolatos ismeretanyagra annak érdekében, hogy a befogadó társadalom képes legyen helyesen kezelni a migrációs problémák tömegét. Néha azt is lehet hallani, hogy

a diaszpórákutatóban anyagi támogatással mindig lehet számolni. A hiány inkább a kutatásra érdemes, jó és megvalósítható gondolatokban rejlik.

Azokban a tudományos körökben, ahol magam is migrációs kutatásokkal foglalkoztam, általános az a felfogás, hogy a bevándorlók történetét úgy kell tekinteni, mint az illető ország társadalomtörténetének és az általános társadalmi fejlődésnek fontos aspektusát. A migrációtörténelem perspektíva kérdése, amelynek ideológiai jelentősége van az egész befogadó társadalomra. A legtöbb nyugat-európai és természetesen észak-amerikai ország modern kori történelme és társadalma bizonyos tekintetben a bevándorlás és a nemzetközi cserekapcsolatok terméke. Ennek ellenére a migrációs kutatás a legtöbb európai országban viszonylag kései tudományág, amelynek nincs is mindig önálló státusa, hanem más tudományágakon belül dolgozik, vagy ezekkel karöltve végzi munkáját.

Mi a teendő, és mi a kutatás elsődleges célja? A legfontosabb kérdés az, hogy miként változtatja meg a nemzetközi migráció az életfelfogást a kivándorlók esetében. Megmarad-e a magával hozott értékrendszer, vagy egy bizonyos idő után megváltozik? A nyugati világban lezajló, hiányosan ismert migrációs folyamatokat „néma forradalomnak” is lehet nevezni.

Elvileg két fejlődési tendencia képzelhető el:

1. Az értékrendszer, az életfelfogás és az identitás nagy általánosságban rezidens, és túléli a migrációt. Ennek nagy hatása lenne mind a bevándorlók, mind a befogadó társadalom számára.
2. Az értékrendszer csak abban az esetben marad meg stabilnak, ha az alapvető szociális bázis és a vele kapcsolatos folyamatok működésben maradnak. Azaz a migráns olyan személyekkel van kapcsolatban, akikkel megtudja osztani saját életfelfogását. Amennyiben ez a struktúra megrendül, komoly változások lépnek fel az individuum életében, amelyek egy új életfelfogás létrejöttét eredményezik.

A fenti két modell nem azt jelenti, hogy a stabilitás vagy a változás egyformán érinti az individuum értékrendszerének valamennyi összetevőjét. Bizonyos teoretikus elemek az életszemléletben valóban megmaradnak stabilnak (például a valóság alapvető tényeiről való felfogás), míg mások változnak. Keveset tudunk többek között arról, hogy a hittel és a vallási szemlélettel kapcsolatos felfogások miként alakulnak.

A kutatás egyik nehézsége minden diaszpóránál az, hogy egyik csoport sem homogén. A legnagyobb különbség természetesen az egyes nemzetiségek/etnikumok között van. Kérdés az, ezek miként viszonyulnak a többségi társadalomhoz. Érdemes megfigyelni, hogy miképpen értékelik az egyes csoportok a jóléti társadalom juttatásait: lakáskultúrát (finnek), a munkalehetőségeket, a munkához való viszonyt, képzési lehetőségeket (észtek, magyarok), a politikai életben való részvételi lehetőségeket (dél-amerikaiak) stb. Ennek ellenére minden csoporton belül találunk bizonyos közös vonásokat is. A fő választóvonal a modernizáció hívei és a tradicionalisták között húzódik. Eltérően alakul

egy csoport sorsa a célországba való érkezés idejétől, a fogadtatástól (amelyre főleg az ott uralkodó bevándorlási törvények vannak hatással), a vallási hovatartozástól (a kanadai katolikus és református magyarok nem szívesen házasodtak egymással), a képzéstől, az ideológiától és sok mástól függően. Vannak azonban magából a migrációból fakadó tényezők is: az elzártság, a már említett adminisztratív kompetencia nélkülözése (a hatóságokkal való hiányos kapcsolat és az ebből fakadó hátrányok), a sokszor szinte neurotikus kisebbségi komplexusok, személyi sérelmek és megbántódások, mind a múlttal, mind a jelennel kapcsolatos fel nem dolgozott érzések és indulatok. A diaszpórában élő magyarok is ugyanilyen változatos képet mutatnak a maguk csoportján belül. Itt is már korán kikristályosodott egy nemzeti jellegű és egy liberális/kozmopolita csoportosulás. Szinte kivétel nélkül minden etnikumban erősen munkálkodik az önreprezentációs igény: mi is vagyunk, lássanak és halljanak bennünket! Ennek manifesztálása különféle formában jelentkezik a beilleszkedés egyes fázisainak függvényeként.

Miképpen magyar jellegű a magyar élet a diaszpórában? Először is le kell szögeznünk, hogy egy valamiféle magyar „bevándorló kultúráról” Európában (ellentétben Észak-Amerikával) nem beszélhetünk. Európában van ugyanakkor észt, finn, kurd, török, chilei, iráni és sok más bevándorló kultúra, ezek valamilyen megfogható jellemzőjével: kommunikációs rendszer kialakítása, etnikus manifesztációk, aktív és célirányos egyesületi élet, kiterjedt *ethnicbusiness*-hálózat, a lehetőségek szerint mind az anyaországgal, mind más országok diaszpórájával való együttműködés stb. Hasonló jellegű magyar kultúrának nem voltak meg a lehetőségei Európában. Egy kultúra létrejöttének több feltétele van, például mennyiségi – közel 50 ezer személyre volna szükség, akik élén egy olyan megfelelő vezető áll, akivel fizikai közelségben élnek. Jellemző a magyar diaszpórára az évtizedekig tartó elhagyatottság. Az egykori pártállam nem törődött a külföldön élő honfitársakkal. Amit rólunk írtak és hangoztattak, az igaztalan és torz volt, negatív történetekkel és hamis arányokkal. Más nemzetiségek számára az anyaországgal való kapcsolat éltető elem volt (görögök, olaszok, franciák, perzsák stb.). A menekülteket kibocsátó országok is számon tartották külföldön élő állampolgáraikat. A magyarázat többek között az lehet, hogy kelet-európai viszonylatban ezekben az évtizedekben csak két politikai elit vette komolyan a nemzeti diskurzust kirekesztő internacionalizmust: az NDK és a kádári magyar vezetés. Máshol a nemzeti érzés, ha bújtatottan is, de mindig jelen volt.

A magyar diaszpóra kutatásának – más csoportokéhoz hasonlóan – is nemzeti jelleg és az identitás kérdése a központi témája. Mára már kialakult az a felfogás, hogy a nemzeti identitás alapvető összetevői nemcsak az ideológia és a politika függvényei, hanem egy olyan érzésvilágé, amely a mindennapi élet tapasztalataiban és élményeiben gyökerezik. Amennyiben az egész életvitelt veszi célba a kutatás, választ kapunk arra a második fontos célkitűzést érintő kérdésre is, amely az új hazába való beilleszkedés, az integráció gyakorlatát érinti. Az előbbieken említettem, hogy az integráció részben strukturális, részben egyéni vállalkozás. Ebből adódik az individuumnak a korábbinál köz-

pontibb szerepe (életrajzkutatások a mélyinterjúk keretében). A diaszpó-
rakutatásban mindig kiemelt helyet kapott és kap a nyelv szerepe (anyanyelv,
nyelvhasználat stb.), így a második nyelv (a célországé) elsajátítása és ennek
szerepe az integrációban. Az a meglátásom, hogy az utóbbi időben egyre több
kutató a kultúrára teszi a hangsúlyt, hangsúlyozva, hogy a tapasztalat szerint ma
inkább az eltérő kultúra és az ebből adódó magatartás – és nem mindig a hiá-
nyos nyelvtudás – jelenti az akadályt a munkaerőpiacon belüli konkurenciában.

Befejezésül a kutatás feltételeiről ejtenék egy-két szót. Egyik az adatbázi-
sok fontossága, ezek létesítése és mindenekelőtt a meglévők számbavétele.
A másik feltétel az együttműködés. Ki a felelős a kutatásért, és kit illet meg a
kutatás joga? Hol van a probléma megfogalmazásának a joga? Az eddigi gya-
korlat szerint a diaszpóra kutatása a célországok kutatógárdájának – ideszá-
mítva magyar származásúakat is – napi feladata. Magyar viszonylatban csak a
rendszer váltás után alakult ki az a gyakorlat, hogy magyarországi kutatók mű-
ködnek a magyar diaszpórában. Azelőtt – más országokkal összevetve – erre
alig volt példa.

Bibliográfia

1994. *An Agenda for Peace and Equitable Development*. London, UNESCO.
- Daun, Åke – Jansson, Sören (eds.) 1999. *Europeans. Essays on Culture and Identity*.
Lund.
- Hamberg, Eva M. 2000. *En studie av sverieungrarna. Livs- och värderingar, religion, och värderingar i en invandrargrupp*. Stockholm.
- Inglehart, Ronald 1977. *The Silent Revolution. Changing and Values and Political Styles
Among Western Publics*. Princeton.
- Kallifatides, Theodor 1985. *I främmande land*. Stockholm.
- Svensson, Anders 1992. *Ungarie i folkhemmet. Svensk flyktingpolitik i det krigets skugga*.
Lund.
- Szabó, Mátyás 1999. *Vägen mot medborgarskap. Studier i medborgarskap. Studier i
medborgarskap och integration*. Stockholm.
- Tabajdi Csaba 1998. *Az önazonosság labirintusa. A magyar kül- és kisebbségpolitika rend-
szerváltása*. Budapest.